

İLK DÖNEM TÜRK ROMANLARINDA ANNE KİMLİĞİ

Şahika KARACA¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde modernleşmeyle birlikte toplumsal hayatta da değişim meydana gelmiştir. Dolayısıyla toplumun en küçük yapı taşı mahiyetindeki aile ve aile bireylerinin görev ve sorumlulukları da değişime uğramıştır. Kadın da aile bireylerinden olarak annelik ve eş olma kimliğiyle modernleşme projesinin baş aktörlerinden olmuştur. Bu makalede ilk dönem romanlarımızda kadının annelik kimliği irdelenerek toplumsal hayattaki değişimler de çözümlenmiştir. Makalede Fatma Aliye, Emine Semiye, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Nabızâde Nâzım Halide Edip Adıvar ve Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarından yararlanılmıştır. Böylece çalışmada Tanzimat döneminden başlayarak 1910'lu dilime kadarki süreçte annelik kimliğinin değişim ve dönüşümü çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Türk Romanı, Kadın, Anne.

“Mother” Identity in Early Turkish Novels

Abstract

Parallel with modernism in Ottoman, changes in social life also took place. Therefore, the roles and responsibilities of family-the smallest building blocks of society- and family members changed. Woman, the member of the family as mother and wife, took the leading role in this modernism project. This article analyzed the social changes by studying the identity of “mother” in early period Turkish novels. Novels of Fatma Aliye, Emine Semiye, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Nabızâde Nâzım Halide Edip Adıvar ve Halit Ziya Uşaklıgil are taken into consideration in this study. Thus, changes and transformations of “mother” identity starting from The Tanzimat Period until 1910s are analyzed.

Key Words: Modernism, Turkish Novel, Woman, Mother.

¹ Yrd.Doç.Dr. Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitim Bölümü, sahikakaraca@hotmail.com

Giriş

Anne ve anneye dair çözümlenmeler toplumsal yapının analizinde önemlidir. Çünkü annelik kimliği bireysel olanla toplumsal olanın tam da kesişme noktasındadır. Bu sebeple annelik hem bireysel deneyimleri hem de toplumsal unsurları içerisinde barındırır. Tanzimat dönemi ve devam eden süreç incelendiğinde annelik imgesinde özelden genele düşünülecek olursa aile ve toplum içerisinde birtakım değişim ve dönüşümler dikkatleri çekmektedir. Aslında erkek aydınlar tarafından modernleşme projesinin baş aktörü olan kadın/ezilen üzerinden toplumsal dinamikler çözümlenmeye çalışılmıştır. Kadının eğitimi, çalışması, modern evlenme şekilleri, çok eşlilik, boşanma hakkı gibi konular Tanzimat'ın aydın yazarlarının vazgeçemedikleri konulardır. Burada kadınla birlikte ezen/ezilen ilişkisi içerisinde değerlendirebileceğimiz diğer bir kesim ise çocuklardır. Çocuklar yüzyıllarca küçük yetişkinler olarak görülüp toplumsal yapılanma içerisinde yok sayılmışlardır. Modernizmle birlikte dünyada bireysel özgürlüklerin yaygınlaşmasıyla çocuklar da çocuk kimliğiyle toplumsal yapı içerisinde belirginleşmeye başlamışlardır. Dolayısıyla modern aile içerisinde çocukla ilgilenmesi gereken şefkat yönünün ön plana çıkartıldığı kadın olacaktır. Modernleşmenin kadına yüklediği en önemli görev toplumun geleceğini simgeleyen çocukları yetiştirmektir. Bu sebeple Tanzimat ve devam eden süreçte kadının annelik kimliği sık sık devrin aydınları tarafından ölçütlendirilmiş ve kadınlardan iyi eş olmalarının yanı sıra iyi anne olmaları da beklenmiştir.

Modernleşmeyle birlikte çekirdek aileye doğru bir değişim söz konusudur ve artık yazarların da önerileri mülkiyet ya da sosyal statü evlilikleri yerine bireysel kimliklerin önem kazandığı aşka ve sevgiye dayalı evliliklerin yapılmasıdır. Böylece aile yapısında da değişiklikler meydana gelir. Artık çekirdek ailede çocuk da önem kazanmaya başlar ve annelik kimliği ön plana çıkar. “19. yüzyılda gelişen sosyal bilimler, toplumsal reform ve tıp bilimi arasındaki ilişkilere bakılınca toplumbilim objesi kurulurken kadınlara verilen en önemli rolün annelik ve annenin sosyalizasyon işlemi olarak vurgulandığı görülür. Toplumların bekası için yeni kuşakların yetiştirilmesinde toplumsal kodların iletilmesinde kadınlar, annelik rolleri nedeniyle, ulus devlet ideolojileri çerçevesinde tüm toplumsal projelerde merkezi öneme sahip oldular.” (Sayar, s.1). Bu sebeple değişen çocuk kimliğine değişen anne kimliği eşlik eder. Yazarların önerileri öncelikle modernleşmenin de getirisi olarak annelerin eğitilmiş olmasıdır. Bunun için de ilk dönem romanlarımızda annelerin edilgenliği, eğitimsiz annelerin

sebepe olduğu felaketler, eğitimli annelerin toplumun refahına hizmeti ve doğu-batı ekseninde annelik kimliğinin sorgulanması dikkatleri çekmektedir.

1. Edilgen Anne Kimliği

İlk dönem romanlarımızda dikkatleri çeken nokta bir kadın olarak annenin genellikle edilgen bir yapıya sahip olması hatta zaman zaman olumsuz bir bakış açısıyla verilmiş olmasıdır. Bu dönem romanlarımızda kahramanların babasız olmasına karşılık var olan diğer ebeveyn anne ise çocuğunun hayatında olumlu bir etkiye sahip değildir. Hatta tecrübesiz anneler oğullarının hayatını düşüncesizlikleriyle mahvederler. Babasız kahramanlar romanlarda Batılılaşmaya başladığımız dönemde yeni bir hayat tarzı içerisinde yol göstericilerini yitirmiş böylece cinsel kimlikte de bir tamamlanmamışlıkla beraber erilliğini de yitirmeye başlamışlardır. “Yetimlerin ilk romancılar tarafından züppenin kurucu özelliklerinden biri olarak algılanmış olması boşuna değildir. Modelden yoksun kalmak, dışsal telkine açık hale gelmektir. Ama bu arada bir ikinci motif daha vardır. Babasızlığın yol açtığı kudret boşluğunda annesi tarafından alabildiğine şımartılmıştır oğul.” (Gürbilek, 2004: 62-63). Namık Kemal’in *İntibah* isimli romanında da tam da böyle bir kahramanla karşılaşırız. Babasını kaybeden Ali Bey sanki babasıyla birlikte tüm yaşama sevincini kaybeder. Artık çok sevdiği kitaplarından bile uzaklaşır. Bütün yaptığı iş odasının bir köşesine çekilip uzun uzun ağlamaktır. Kültürlü bir kadın olmayan Ali Bey’in annesi Fatma Hanım oğlunun bu durumdan kurtulması için kocasının acısını bir kenara bırakarak elinden geleni yapmaya çalışır. Oğlunu Çamlıca’ya gezintiye gitmesi için ikna eder ve Ali Beyin hayatında gerçekleşecek felaketlere de bilmeden yol açmış olur. Çamlıca’da Mehpeyker’le karşılaşan Ali Bey için artık hayat geri dönülmez bir yola girmiştir. Babasızlığından doğan otorite boşluğunda erilleşmemiş oğul kendisini bir fahişenin ellerine teslim edecektir. “İntibah ya Sergüzeşt-i Ali Bey iyi yetişmiş toy beyzadenin böyle bir model yokluğunda, tehlikeden habersiz annesi tarafından nasıl şımartıldığını, aşağılık arzulara kapılıp nasıl nankör, hain, sefih bir evlada dönüştüğünü anlatır.” (Gürbilek, 2004: 58). Fatma Hanım her geçen gün evden daha da uzaklaşan oğlu için endişelenmeye başlar ve babanın yokluğunu hisseder: “Bir aralık rahmetli kocasını hatırladı. O, sağ olsaydı şimdi kendisi için ne kuvvetli bir dayanak olurdu... Gönlündeki ıstırapı, ölmüş kocasının hayaliyle biraz yatıştırdı ve ellerini açarak, oğlunu doğru yola sevk etmesi için, Ulu Tanrı’ya yalvardı.” (Namık Kemal, ty: 116). Oğlunun bir fahişeye birlikte olduğunu öğrenen

Fatma Hanım bu kez de onu bir cariye ile evlendirerek eve döndürmeye çalışır. Ancak Dilaşup'un anne Fatma Hanım tarafından Ali Bey'in hayatına girdirilmesi her şeyi daha da karmaşık hale getirir. Ve üst üste felaketler yaşanır. Dilaşup'un Mehpeyker'in adamları tarafından öldürülmesi trajedinin başlangıcı olur. Ardından Fatma Hanım üzüntüyle hastalanarak yataklara düşer. Ali Bey annesini hasta yatağında gördüğünde “- Ne yapalım? Herkes ettiğini bulur... Evin içine soktuğun fahişe, ikimizi de bu hale getirdi...” (Namık Kemal, ty: 157). diyerek yaşananların sorumlusu olarak annesini suçlar. Fatma Hanım öldüğünde ise Ali Bey annesinin cenazesine dahi gitmez. Sonrasında kendisi de aklını kaybeder. Böylece romanda trajedi tamamlanır. Görüldüğü üzere babasını kaybeden Ali Bey annesinin de yanlış yönlendirmesiyle adım adım felakete gider. Fatma Hanım'ın romanda üst üste yaptığı bu hataların en büyük nedeni ise eğitimsiz olmasıdır.

Nabizâde Nâzım'ın *Zehra* isimli romanında da tecrübesiz anne Münire oğlu Suphi ve gelini Zehra'nın adım adım felakete gitmesine sebep olur. Kıskanç bir karaktere sahip olan Zehra'yla, Zehra'nın babasının yanında kâtip olarak çalışan Suphi birbirlerine âşık olur ve evlenirler. Cahil bir kadın olan Münire ev işlerinde Nazikter'e yardımcı olması için konağa Sırrı Cemal isimli güzel bir cariye alır. Ve romanda da felaketler böylece başlar: “Zavallı Münire! Sevgili evlâdıyla gelini arasına böyle bir nazenin-i cemal koymaktan tevellüd edebilecek âfeti hatırına, hayaline bile getirdiği yok. O sade iki evladının hizmetleri artık bundan sonra kemal-i intizam ile görülecektir diye dünyalar kadar sevinip yatıyor.” (Nabizâde Nâzım, ty: 37). Sırrı Cemal'in gelmesiyle birlikte köşkte hayat alt üst olur. Kadın düşkününü Suphi'nin gönlü güzel bir cariye olan Sırrı Cemal'e kayar. Böylece romandaki trajedi de yavaş yavaş yükselmeye başlar. Zehra intikam planlarıyla hamisiz iradesi zayıf Suphi'den intikam almaya çalışır. Sırrı Cemal intihar eder, Münire Hanım sokaklarda dilenirken ölür. Zehra ise tüm yaptıklarından pişman olarak vereme yakalanarak vefat eder. Babasız bir genç olan Suphi cahil annesinin de üzerinde otorite kuramaması nedeniyle cinsel içgüdüleriyle baş edemez. Önce Sırrı Cemal, Ürani ve sonrasında birçok fahişeyle düşüp kalkmaya başlar. Annesinin bilinçsizliği onun günden güne felaketlerin içine düşmesine sebep olur. Suphi'nin trajedisi arttıkça annesine duyduğu sevgi de azalmaya başlar. Romanda Münire Hanım bilgisizliğiyle felaketleri tetikleyici bir rol oynamıştır.

Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* isimli romanında da Bihruz Bey'in annesi tıpkı Ali Bey'in ve Suphi'nin anneleri gibi oğlunu yanlış yönlendirir. Babasını kaybettikten sonra

annesinin de sonsuz desteğiyle babasının mirasını savurganca harcayan Bihruz'u annesi destekler: "Bihruz Bey, vâlidesinin tek evladı olduğu için zaten hep şımarık büyümüşü. Pederin servet ü sâmanı, mahdumun her arzu ettiği şeye kolaycacık istihsal edebilmesine müsait olduğu için, gençlik icabâtından olan temâyülâtına da hiçbir taraftan bir güne mümânaat görmediği cihetle Bihruz Bey sonraları kaleme gidip gelmeyi pek seyrekleştirmişti." (Recaizade 1997: 10) Babasının ölümüyle yirmi sekiz bin liralık bir servete konan Bihruz, bu büyük serveti şık kıyafetler, lüks landolara binerek hızla tüketmeye başlamıştır. Annesi ise oğlunun bu sınırsız harcamalarına karşı koymak yerine kocasından kendine kalan mirastan da Bihruz'u destekler:

"Çünkü vâlide hanım efendinin mahdum bey hakkında eskiden beri hiçbir hükmü, hiçbir tehdidi nâfız ü müessir olamazdı. Pederinin irtihalinde oğluna intikal eden servetin hüsn-i irâdesi yolunda akrabadan bazı zevâtı işe karıştırmak gibi tedâbir de tespit etmiş ise de semeresiz kalacağını anladığı gibi çocuğu bütün bütün kendi hevâsına bırakmak zaafını göstermiş ve fazla olarak genç beye o cihetle de bir sıkıntı çektirmemek üzere konağın mutfak mesarifini ve hizmetlerinde ibkâ ettikleri bazı emekdar etibbâm maaşlarını kendi iradından tesviye etmeye razı olmuştu." (Recaizade 1997: 11)

Bihruz'un üzerinde annesi hiçbir otoriteye sahip değildir ve kocasının da ölmesiyle Bihruz'u yönlendirebilecek hiçbir güç kalmamıştır. Bihruz'un annesi öyle çaresiz kalmıştır ki bu otorite eksikliğini akrabalarıyla gidermeye çalışmıştır. Bunun da faydasız olduğunu anlayınca oğlunu tamamen serbest bırakmıştır. Tek çocuğu olduğu için şımartarak büyüttüğü Bihruz'u sonrasında da şımartmaya devam etmiştir. Bihruz maddi anlamda her sıkıştığında annesinin sınırsız desteğini almıştır. Böylece baba otoritesinden yoksun Bihruz yetersiz annesinin desteğiyle züppe bir mirasyedi tipi olarak belirginleşmiştir. Anne ve babasının otoritesinden yoksun olan Bihruz her türlü etkiye açık hale gelmiş ve arkadaşı Keşfi ve Mösyö Piyer'in yanlış yönlendirmeleriyle romanın sonunda tüm servetini kaybetmiş ve hayalleri yıkılmıştır. Bihruz'un sonunu biraz da eğitimsizliğin beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Eğitimsiz, hayata hazır olmayan anneler oğullarının felaketine sebep olurlar. Bu sebeple ilk dönem romanlarımızda yazarlar annelerin eğitimi meselesini sıklıkla dile getirirler.

2. Eğitimli/Eğitimsiz Anne Kimliği

İlk dönem Türk romanlarında anne kimliği kurgulanırken dikkatleri çeken en önemli unsurlardan biri de eğitimli ve eğitimsiz anne kimlikleridir. Dönem içerisinde bütüncül anlamda düşünüldüğünde anne dolayısıyla kadın eğitiminde hedeflenen iyi anne ve iyi eş olmaktır: “Erkek reformcular, kadınların eğitilmesini, her şeyden önce çocukların yetiştirilmesi açısından önemli buluyorlardı. Onlara göre, kadınların eğitim görmesi, ikinci olarak, sevgiye dayanan bir karı-koca ilişkisi ve huzurlu bir aile hayatı için; üçüncü olarak da, toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağı için önemliydi.” (Durakbaşa, 2002: 97) Tanzimat döneminden itibaren özellikle gazetelerde “*iyi anne, iyi eş*” olmak, kadınlar için gerçekleştirilmek istenen hedeflerdir. Dönemin aydınları annenin çocuğun özellikle 8 yaşına kadar olan eğitiminde etkin işlevi üzerinde dururlar. Dönemin aydınlarından Şemsettin Sami *Kadınlar* isimli risalesinde kadının annelik vazifesi üzerinde durur. Dünyaya annesinin kucağında gözünü açan çocuk okul çağına kadar annesinden hiç ayrılmaz. Çocuk bu yaşlarda annesinin her hareketini taklit eder ve ömrü boyunca sahip olacağı ahlâkı annesinden alır: “Kadın terbiyeli ve âlime olursa, çocuğuna terbiyeyi sütüyle beraber verir; o çocuk validesinin terbiyesi içinde büyür; bedeni teneffüs ettiği temiz hava ile ve içtiği mugaddi sütle beslendiği gibi, zihin ve kalbi de validesinin terbiyesiyle beslenir. Böyle bir validenin oğlu olmak bahtiyarlığına nail olan çocuk sekiz yaşını buldukta, aldığı güzel terbiye kendisinde öyle yerleşmiş bulunur ki sonradan o terbiyeyi kaybetmesi mümkün olamaz.” (Şemsettin Sami, 1879: 37) Çocuğun karakter gelişiminde genetik faktörlerin yanı sıra ailenin de etkisi büyüktür. Çünkü yedi yaşına kadar çocuğun duygu ve davranışları aile içerisinde şekillenir. Dönemin aydın kadın yazarlarından Fatma Aliye de kadının anne olması nedeniyle çocuğunun ilk eğitiminden sorumlu olduğunu ifade ederek özellikle kız çocuklarının iyi eğitilmesini vurgular:

“İnek vazife-i maderasını yavrusunu emzirmekle hitama erdirir. Tavuk piliçlerini palazladıktan sonra salıverir. Kadın ise terbiye-i evlat ile vazifedardır. Kız evlatlardan öyle valideler yetişmelidir ki hem oğullara ilk mektep vazifesini ifa etsin, terbiye-i İslamiyeyi versin, terbiye-i fikriyeye hizmet etsin hem de oğul delikanlı olup da mekatibi âliyyeye gidince hanesindeki validesini kendisine

yabancı bulup da onu beğenmemelik etmesin. Bu vechile kadınlığı hakir görmesin.”²

Görüldüğü üzere Fatma Aliye erkekleri de yetiştiren kadınlar olduğu için kız çocuklarının eğitimi üzerinde önemle durur. Ancak erkekleri yetiştirmenin önemli olduğunu da vurgular. Fatma Aliye çocukların eğitiminde etkin rol alan babaların varlığını da göz ardı edemez. Tıpkı eğitimiyle bizzat uğraşan babası Ahmet Cevdet Paşa ve baba olarak gördüğü Ahmet Mithat Efendi gibi. Fatma Aliye'nin hem babası hem de baba olarak algıladığı Ahmet Mithat Efendi eğitimiyle özel olarak ilgilenmişlerdir.

Emine Semiye de benzer bir yaklaşımla makalelerinde öncelikle kadınların eğitimi üzerinde durmuştur. Yazarın bunu yaparken hedefi, kadınların annelik vazifelerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için çocuk terbiyesi özellikle de kız çocuklarının terbiyesi konusunda bilgilendirilmeleridir. *Selanik Hatıraları*'nda Selanik'teki sıbyan mektebinin tevzii esnasında verdiği bir nutukta öncelikle kız çocuklarına yönelik eğitimin önemi üzerinde durur:

“Çocukların ilk terbiyetgâhı validelerin ağuş-ı şefkati olduğu nazar-ı dikkate alınca inas mekteplerinin ne derece mühim bir vazife ile mükellef bulunduğu taayyün eder. Herkes bilir ki iyi tahsil görmüş, güzel terbiye almış bir validenin evladı elbette memduh ve makbul olur. Bina-yı âliyye ol emirde çocukların ilk muallimi mürebbi-i tabiileri bulunan validelerin hüsn-i talim ve terbiyelerine sarf-ı mukadderat icap eder.”³

Çocukların ilk terbiyesinin anneleri tarafından verilmesi, kız okullarına önem kazandırmaktadır. İyi eğitilmiş bir annenin çocuğu da iyi yetişir. Bu sebeple çocukların ilk öğretmeni olan annelerin eğitimi çok önemlidir. Emine Semiye *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımladığı “Validelere Nasihat” isimli makale dizisinde, çocukların eğitimi için öncelikle annelerin eğitilmesi gerektiğini vurgular. Emine Semiye romanlarında da annelerin eğitiminin çocuk eğitiminde ne kadar önemli olduğunu sık sık vurgulamıştır. Emine Semiye'nin romanlarında dikkat çeken nokta, annelerin eğitimsizliğinin yol açtığı felaketlerdir. Eğitimsiz anneler çocuklarına iyi terbiye verememektedirler ve bu çocuklar kötü karakter özellikleriyle donanarak çeşitli felaketlere sebep olurlar.

² Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.

³ Emine Semiye; *Selanik Hatıraları*, s. 1-2. (3 Eylül 1312/15 Eylül 1896 tarihli ve 7 numaralı *Mütalaa* gazetesinin ‘Hanımlara Mahsus Kısmı’.)

Emine Semiye *Muallime* isimli romanında kadınların eğitimini de vurgulayan bir konu olarak eğitimsiz annelerin çocuklarını eğitemeyecekleri üzerinde durur. *Muallime*'de Saadet Hanım üvey anne elinde büyümüş, eğitimsiz bir kadındır. Cahil bir kadın olan Saadet, kızı Refah'a da iyi bir terbiye vermeyi başaramaz. Yabancı sütanne ve dadılar elinde büyüyen Refah'ın yaramazlıkları her geçen gün daha da artar. Mahsul Bey ve Saadet Hanım, Refah'ın yaramazlıklarına sadece gülmekle yetinirler. Refah'ın öğretmeni Bihbude ise Refah'a yaptığı yanlışlar karşısında ders almasını sağlayacak cezalar verir. Bunu yaparken de dinin emir ve yasaklarını anlatarak Refah'ın eğitiminde dinin önemli bir fonksiyon yüklenmesini sağlar. Romanda Macit Bey'in eşi de eğitimsiz, cahil bir kadındır. Bu sebeple Macit Bey de çocuklarını eğitimi bir kız olan Bihbude'nin ellerine bırakır. Macit Bey'in oğlu Tahsin'in ve Refah'ın öğretmenliğini yapan Bihbude her ikisinin de öz annesi gibi olmuştur. Her iki kahraman da cahil annelerinden uzaklaşarak anne şefkatini Bihbude de bulmuşlardır. Nitekim Tahsin'in babası Macit ve Refah'ın babası Mahsul Bey cahil eşlerinden uzaklaşarak mutluluğu Bihbude'yle bulmak isterler. Yani Tanzimat döneminin aydın babaları ve çocukları eğitimi eş ve anne arayışı içerisindeyler. Emine Semiye tam da bu noktada Bihbude'yi örnek eş ve örnek anne olarak karşımıza çıkarır.

Emine Semiye'nin diğer romanı *Sefalet*'te de Yakut eğitimsiz ve cahil bir kadındır. Yakut ikinci eşinden olan oğlu Cehdi'nin de tıpkı kendisi gibi eğitimsiz olmasına sebep olur. Cehdi, eğitim alabilmesi için bir okula verilir. Ancak annesi tarafından desteklenmeyen Cehdi başarısız olur ve bir türlü diplomasını alamaz. Eğitimine tekrar devam etmesine annesi Yakut karşı çıkar. Cehdi'nin eğitimsiz bir annenin himayesinde yetişmesi onun romanda olumsuz bir fonksiyon yüklenmesine de sebep olmuştur.

Sefalet'te Cehdi gibi annesinin eğitimsizliğinden etkilenen bir diğer kahraman Kesbiye'dir. Kesbiye'nin annesi Cevriye Hanım, Şirazi Hafız Efendi gibi zengin biriyle evlenmişse de cehaletini devam ettirmiştir. Cevriye Hanım, sadece kızını değil himayesindeki hizmetkârları da yanlış terbiye etmiştir. Kesbiye annesinin de etkisiyle kıskanç bir kahramandır. Kesbiye yakın arkadaşı Sabite'nin nişanlısı Hayati'ye âşık olur ve türlü dalaverelerle onları ayırarak Hayati'yle kendisi evlenir. Görüldüğü üzere *Sefalet*'te eğitimsiz annelerin çocukları ya aşırı hırstan cinayet işleyecek kadar gözleri dönmüş ya da yakın arkadaşının nişanlısından ayırarak kadar kıskançtırlar. Burada annesinden almış olduğu iyi terbiye sayesinde Sabite önüne çıkan her güçlkle mücadele eden güçlü bir kadın örneği olarak karşımıza çıkar.

3. Geleneğin Kıskaçında Anneler ve Modern Kızları

İlk dönem romanlarımızda annelerin kızlarına uzak olduğu hatta kızlarının yetiştirilmesinde olumsuz işlevler yüklendikleri dikkatleri çekmektedir. Ataerkil sistem tarafından kadınların mahrem olarak algılanıp ev içi alanlarda hayatlarını idameye zorlanmaları kadın modernleşmesinin erkeklere göre daha geç olmasına neden olmuştur. “Eğitimi ve beraberinde gerçekleşmesi beklenen değişimi geleneksel kalıpların daha baskın olduğu ev içi hayatlar sebebiyle çok daha geç fark eden kadın dünyası, tam da bu sebeple modernizmi yavaş yavaş algılayacak ve daha geç başlatacaktır.” (Argunşah, 2009: 4). Bu sebeple modernleşme döneminde anneler geleneğin bu noktada koruyucusudurlar. Erkek aydınlar ise modernleşmeyi kadınlara göre erken bir süreçte daha hızlı kabul ettikleri için en azından kızlarını modern bir eğitimle yetiştirmeyi hedeflerler. Böylece babalar kızlarına yaklaşırken geleneğe bağlı anneyle modern kızları arasında bir kopuş süreci başlar. Aslında bu durum toplumsal düzeyde gelenekten kopuşu da simgeler. Dolayısıyla anneler geleneğe karşılık modernleşmenin simgesi işlevini yüklenmiş kızlarına muhaliftirler. Bu sebeple Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi romanlarında anne imgesi olumsuz bir işlev yüklenmiştir. Bu durum Emine Semiye'nin romanlarında dikkatleri çekmektedir. Onun romanlarında annelere ya hiç yer verilmemiştir ya da kızlarla anneleri arasında problemleri bir ilişki vardır. Burada öz annelerin üvey, üvey annelerin ise öz anne fonksiyonunu yüklendikleri ise çarpıcı bir durum olarak karşımıza çıkar. Örneğin *Bikes*'te bu karşıtlığı görmek mümkündür. Gülşen kendi öz çocuklarına üvey anne muamelesi yapar. O, çocuklarını ve eşini sevmeyen hatta onlara büyük zararlar veren bir kadın olarak çizilmiştir. Yaşadığı yasak aşkın ortaya çıkmasını engellemek için iki kızını çekinmeden feda eder. Küçük kızı Temine'yi ortanca kızı Teyise'yi denize iterek öldürme konusunda ikna edecek, suçu da büyük kızı Memune'ye yükleyecek kadar cani ruhludur.

Muallime'de Refah hem bedenen hem de ruhen zayıf bir kahramandır. Refah, küçüklüğünde yaramaz bir çocuktur. Ancak olgunlaşma süreci Bihbude ile birlikte başlar. Refah, Süheyl'i arabalarının ve konaklarının çevresinde sık sık görmeye başladığında ona âşık olur. Annesinin Süheyl'le yasak aşk yaşadığını öğrendiğinde ve ardından onların birlikteliğine şahit olduğunda çok etkilenir ve üzüntüsünden yataklara düşer, annesinden nefret etmeye başlar. Onu bir türlü affedemez ve bir müddet konaktan dışarıya çıkmayacak derecede psikolojik çöküntü yaşar. Dış dünyayla olan bağlantısını tamamen keser. Bihbude ise onu ayakta

tutabilmek için elinden gelen her şeyi yapar. Artık Refah için Bihbude bir öz anne gibidir, hayatının her anında onu yanında görmek ister. Tahsin’le evlenmeyi bile Bihbude’nin babasıyla evlenmesi şartıyla kabul eder.

Halide Edip’in romanlarında da geleneksel anneler ve modern kızları arasındaki uzaklık dikkatleri çeker. Onun romanlarının ana temalarından doğu-batı çatışması anne ve kızları üzerinden de yansır. *Seviye Talip*’te Fahir halasının kızı Macide’yle evlendikten sonra İngiltere’de 3 yıl kalır ve dönüşünde Türk kadının eksikliklerini Batılı kadın modeli üzerinden kurgulamaya çalışır. Ancak Fahir Avrupa’dan dönüşünde Macide ile aralarındaki uzaklığı fark eder: “Ulusun donuk, sıralar arkasında hareketsiz kalanları! Onlar da sonunda uyandı mı? Duvarlar arkasında bütün dünyaya ilgileri kocaları için olan kadınlar! O kocaların ruh hallerine yabancı mı kalıyorlar? Zavallı kadınlar, ne kadar gevşek, ne kadar hareketsizdiler!” (Adıvar, 1987: 13). Fahir Macide’yi istediği Batılı kadın modeline uygun yanına arkadaş, eş ve çocuğunun annesi olması noktasında eğitmeye çalışır. “Macide’nin düşünce terbiyesi ile bu kadar uğraşmam, millî ve sosyal bir ihtiyaç ve tecrübe üzerine kurulmuştu. Bu, bir ilerleme şekli ki, duvarlar arkasında gelecek neslin terbiyesiyle başlıyor.” (Adıvar, 1987: 34). Fahir’in bu tavrı Meşrutiyet dönemi aydınının kadını vatan imgesiyle birleştirmeleriyle paraleldir. Vatanın gelecekteki kurtuluşu ancak kadınlara verilecek iyi eğitimle mümkün olacaktır. Fahir de bu sebeple Macide’nin öğretmenliğine soyunmuştur. O gelecek nesli yetiştirecek, kendisine de iyi bir eş ve fikir arkadaşı olabilecek kadını yetiştirmeye çalışır. Ancak Macide’nin annesi önüne en büyük engel olarak çıkar. Evlerine gelen arkadaşlarını haremlik-selamlık kuralına uymadan kadın-erkek karışık olarak ağırlamalarına sinirlenen halası kıyametleri kopartır ve “-Sen bir Mösyö oldunsa, ben kızımı Madam yapamam!” (Adıvar, 1987: 35). diyerek Batılı yaşam şekline karşı çıkar. Macide ise bu kavga karşısında doğduğundan beri her sözünü mutlak bir baş eğmeyle kabullendiği annesiyle Fahir arasında kalır.

“(…) Bir kere sana arkadaş olabilecek bir kadın olmadığımı anladım. Yok, öyle ağzımı kapatma, şaşırıyorum. Benimle evlenen yeğenim başka idi, Avrupa’dan gelen kocam başka çıktı. Sen her şeyi başka görüyor, başka anlıyorsun. Yetişmemizin akış yolları değişmiş. Ben sana uymak istesem annem güceniyor; anneme uysam sen beni sevmeyeceksin. Sen bilmezsin, çocukluğumdan beri, annemin her dediğini kabul etmeyi doğru bulmak yok mu, ondan zor

vazgeçiyorum. Hatta bazen saçma bulduğum halde yine onun gibi düşünmekten kendimi alamıyorum. Düşündüm, düşündüm, çıldıracağım... Sanıyorum ki biz artık beraber...” (Adivar, 1987: 40).

Fahir’in en büyük isteği ise ayrı bir eve çıkararak Macide’yi annesinden ayırmaktır. Böylece annesinin etkisinden uzaklaşan Macide’yi istediği kadın haline daha çabuk getirebilecektir. Fahir, Macide’ye modernleşmenin annesiyle bozuşmak anlamına gelmediğini, annesine karşı saygılı ama bir o kadar da sağlam bir duruş sergilemesini, ilerlemenin ancak her insanın kendi özel yaşantısını oluşturarak olabileceğini söyler. Çocukların anne ve babaya bağlı olarak hayatlarını devam ettirmelerinin ilerlemeye engel olacağını ifade eder. Aslında burada geleneksel Osmanlı toplum yapısında meydana gelen dönüşümün izlerini sürmek mümkündür. Gelenekle bütünleşmiş yeniliğe açık olmayan bir anne, Batıyı görmüş ve gelenekten kopmadan modernleşme arayışları olan bir damat ve annesiyle kocası ya da daha genel bir deyişle geleneksellikle modernlik arasında bocalayan Macide arasında devrin problemlerine ayna tutulmuştur.

Macide kocasını kaybetmeye başladığını anladığında modernleşmeden yana bir tavır sergiler ve her şeyi bir yana bırakarak eline ne geçerse okumaya başlar. Fahir’in istediği kadın haline gelebilmek için her şeyden kendisini soyutlar. Eviyle, kocasıyla hatta çocuğuyla dahi ilgilenmez. Macide’nin bu değişimine karşı çıkan yine annesidir. “- Sanki bundan sonra hoca olacak! Kadın kısmına bu ne imiş? Sanırım sadrazam (başbakan) bulamazlarsa onu yapacaklar...” (Adivar, 1987: 42). O kızının okumasını kabullenemez. Çünkü okumak kadınlara farklı dünyaların kapısını açmaktadır. Değişim de tam bu noktada başlar. Kadınların okuyarak, okudukları kitaplardaki hayatları kendi hayatlarına uygulama isteğinde bulunmalarından dönemin aydınları kaygılanmışlardır. Çünkü okuduğundan etkilenen kadın mevcut olan toplumsal işleyişe yeni açılımlar getirecek ve mevcut sistemin istediği kadın kimliğinden uzaklaşmaya başlayacaktır. Bu sebeple Macide’nin annesi de kızının okumasından endişelidir. Onun endişesi okumanın beraberinde meydana gelecek kültürel kopuştan kaynaklanmaktadır.

Fahir’in ve okuduklarının etkisiyle değişim sürecine giren Macide adeta çocuklaşmıştır. Macide’nin bu hali toplumsal anlamda modernizmi yeni algılamaya başlayan Osmanlı kadınının henüz emekleme aşamasındaki halidir. Romanda da zaten Fahir sık sık Macide’den “çocuk” nitelendirmesiyle söz eder. Bunun için çocuğunu bile ihmal etmesi de dikkat

çekicidir. Çocuğu yanlış eğitmektense annelik rolünü babanın yüklenmesi daha iyidir. Bu sebeple Fahir, Macide'nin bu döneminde oğluyla bizzat ilgilenir.

Halide Edip, *Handan*'da da benzer yaklaşımla kızların eğitimini baba, koca ya da erkek öğretmenlere bırakır. *Handan*'ın annesi Sabire Hanım da tıpkı Macide'nin annesi gibi kocası Cemal Bey'in kızlarını Batılı tarzda eğitmesinden memnun değildir. Cemal Bey'in kızları kısa yeldirmeleri, serbest davranışları, hızlı İngilizce konuşmalarıyla çevredekilerin dikkatlerini çekerler. Komşuları onları 'yenidünya kızları' olarak nitelendirirler. Cemal Bey *Handan*'daki öğrenme kabiliyetini anladığında kızının eğitimiyle kendisinin yanı sıra ateşli bir İttihatçı olan Nazım'ın da ilgilenmesini sağlar. Görüldüğü üzere modern kızların yetişmesinde anneler henüz yeterli birikime sahip olmadığı için babalar kızlarının eğitimini üstlenmişlerdir.

4. Züppe Anneler

İlk dönem romanlarımızda dikkat çeken hususlardan biri de aşırı Batılılaşmayla yoldan çıkan annelerdir. Tanzimat döneminden itibaren Batılılaşma sorunu aydın yazarların üzerinde durduğu konulardandır. Tanzimat Fermanının ilanıyla topyekûn bir medeniyet değişimi askerî, siyasi ve sosyal alanda etkisini göstermiştir. Ancak aydınlar Batı medeniyetini kabullenişin ölçülü olması taraftarıdır. Bu sebeple aşırı uçta örneklerle Rezaizade Mahmut Ekrem *Araba Sevdası*'nda Bihruz'la, Ahmet Mithat Efendi *Felatun Beyle Rakım Efendi*'de Felatun Bey etrafında devrin bu önemli problemini dile getirirler. Onlar aslında yenilikçi yazarlar olarak kötü örnek üzerinden yanılısamayla ideal olanı vermeye çalışırlar. Bu durum Türk romanında öncelikle erilleşememiş züppe erkekler etrafında işlenir. Sonrasında ise Nurdan Gürbilek'in kadınsılaşıma endişesi olarak adlandırdığı bu durum kitap okuyan kızlar etrafında işlenir. Burada dikkat çekici nokta züppeleşme probleminin anneler üzerinden de verilmiş olmasıdır. Örneğin *Muallime*'de Mahsul Bey'in alafranga yaşam tarzı en fazla Saadet Hanım'ı etkilemiştir. Saadet üvey valide elinde, sevgi ve şefkatten uzak bir hayattan birdenbire içine girdiği Mahsul Bey'in aşırı sevgisi ve alafranga yaşam tarzı karşısında ne yapacağını şaşırır. O üvey validesinin ve görümcesinin ölmesiyle tamamen baskıdan kurtularak serbest bir hayat içerisine düşer. Bu hayat tarzı ona yasak aşkın da kapılarını açarak intiharına sebep olur. Saadet Hanım'ın bu alafranga halleri kızı Refah'la da ilişkilerini olumsuz yönde etkiler. Saadet kızının âşık olduğu Süheyl'le yasak aşk yaşamaya başlar ve Refah bu durumu öğrendiğinde anne-kız arasındaki ilişki bitme noktasına gelir. Türk

romanında benzer ve belirgin bir örnek olarak Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* romanında Firdevs Hanım çok dikkat çekicidir.

Firdevs Hanım küçük yaşında bir an önce istediği zengin hayata kavuşabilmek için Melih Bey'le evlenir. Ancak bu evlenme ona istediği zengin hayatı vermez ve Firdevs Hanım doyumsuzluğuyla gezinti yerlerinin gözde ismi olmaya devam eder. Kocasına olan saygısı ve sevgisi her geçen gün azalır. Simone de Beauvoir *İkinci Cins'te* bu durumu şöyle dile getirir:

“Kocasını seven kadın duygularını çoğunlukla kocasınınkilere uydurmakta: gebeliğini, kocasının bundan gurur duyduğuna ya da rahatsız oluşuna göre sevinçle ya da öfkeyle karşılamaktadır. Kimi zaman çocuk bir bağı, bir evliliği güçlendirmek üzere istenmekte ve kadın yavrusuna bu tasarılarını başarıya ya da başarısızlığa götürüşüne göre bağlanmaktadır. Kadın kocasına düşmansa, durum bambaşkadır: ya üstünde kocaya hiçbir hak tanımadığı çocuğu var gücüyle sevmekte, ya da nefret ettiği adamın piçi sayıp alabildiğine nefret etmektedir.”

(Beauvoir, 1993: 126).

Firdevs Hanım da artarda doğan kızları Peyker ve Bihter'i kendisine ayak bağı olarak görür. O kendisini iki kez anne eden kocasına düşman kesilir ve “Ömrüm sana çocuk yetiştirmekle mi geçecek?” (Uşaklıgil ts: 16) sözleriyle kocasını aşağılar. Firdevs Hanım kızlarını kendisini dış dünyadan kopartan unsurlar olarak görür: “Her anneden en ‘uyumlu’ anneden bile, anneliği yaşamının merkezi yapması beklenir. Çoğu zaman çocuk, kadının dış dünyada vazgeçmek zorunda kaldığı şeylerin yerine geçen tek şeydir.” (Firestone 1993: 68). Firdevs Hanım kocasına ve kızlarına duyduğu öfkeyle eğlence mekânlarının gözde ismi olmaya devam eder. Hatta Melih Bey onun yasak aşk mektuplarını bularak üzüntüden vefat eder. Annesinin bu hallerine ise en çok Bihter kızmaktadır. Bihter genç kızlığa adım attıktan sonra Firdevs Hanım'la çatışmaya başlar. “Anneleri yaşlanırken, genç kızların bedenlerinin taze güzelliği daha da belirginleşir. Özellikle anne menapoza yaklaşıyorsa, ortaya çok büyük bir rekabet duygusu çıkar.” (Beauvoir, 1993: 61) Bihter'in gençliği ve güzelliğine karşılık Firdevs Hanım yaşlanmaya başlamış ve eski güzelliğini kaybetmiş, bir de Peyker'in çocuğu olmasıyla tüm bunlara kendince çözüm yolları aramaya başlamıştır:

“Büyükanne!..

Melih Bey takımının içinde kadınlar anne bile zor olurken, büyükanne olmak onun için bir aşağılık şey, bir ayıp niteliğindedir. Şimdiden buna bir çıkar yol

düşünüyor, saçlarının beyazlığı ile yüzünün haraplığına bir onarım önlemi bulduktan sonra büyükanneliğe de bir şey icad etmek istiyordu.” (Uşaklıgil, ts: 12).

Firdevs Hanım için asıl kırılma noktası ise zengin ve yakışıklı bir adam olan Adnan Bey’in Bihter’e talip olmasıyla başlar. O aslında Adnan Bey’i kendisine eş olarak uygun görmektedir.

“Peyker, Adnan Bey için:

‘-Evet, gözlerini Bihter’den ayırmıyor;’

Cümlesiyle onun yüreğini burmuştur. Demek bunu da elinden Bihter alacaktı. Peyker’den sonra Bihter?.. Bu iki kız onun gözünde birer dişi düşman, onu böyle elinden umutlarını ala ala öldürecek birer düşmandı.” (Uşaklıgil, ts: 18). Artık Firdevs Hanım için her iki kız da birer düşmandır. Peyker onu büyükanne yaparak gençliğini elinden almıştır. Bihter ise zengin bir adamla yapacağı evlilik hayalini elinden almıştır. Firdevs Hanım kendi sahip olamadıklarına Bihter’in sahip olmasını kabullenemez. Beauvoir annenin kızına yüklediği anlam ve bunun aksinin ortaya çıkma durumunu şöyle açıklar:

“Küçük bir kızsız tam anlamıyla anasının eline bırakılmıştır; bu da, ananın kız üstünde daha çok hakkı olduğunu sanmasına yol açmaktadır. Ana-kız ilintileri daha bir dramsaldır. Ana, kızını seçkin sınıfın üyesi olarak görüp saymaz: kendi imgesini arar onda. Kendi kendisiyle ilintisinin bütün iki anlamlılığını kızına yansıtır; ve bu başka ben’in başkılığı ortaya çıkınca, ihanete uğramış hissederek kendini.” (Beauvoir, 1993: 154).

Bihter’in annesinin tüm karşı çıkmalarına rağmen Adnan Bey’le evlenmeyi kabul etmesi Bihter’le Firdevs Hanım arasındaki hiçbir zaman sevgi ve saygı üzerine kurulamamış anne kız ilişkisinin tamamen kopmasına neden olmuştur. Bihter’in Adnan Bey’le evlenmesini Firdevs Hanım kendisine ihanet olarak nitelendirir. Kızının kendisinden bağımsızlaşarak özerkliğini ilan etmesi ve başka bir varlık haline dönüşmesini kabul edemez. Bihter ise bu evliliği sadece annesinin kızı olmak istemediğinden kabul etmiş ancak yaptığı bu yanlış evlilik onun annesi gibi olmasına engel olamamıştır.

“Sonunda Firdevs Hanım’ın kızı olmuştu. Evet, yalnız onun için gitmiş, bu adamın kollarında kirlenmiş bir kadın olmuştu. Başka bir sebep bulamıyordu. Demek onun kanında, kanının en küçük parçacıklarında bir şey vardı ki onu

böyle sürüklemiş; sebepsiz, özürsüz Firdevs Hanım'ın kızı yapmıştı. Bütün bu günahın bu kirin sorumluluğunu annesine yöneltiyordu. Bu kadına bir düşmandı, ondan iğreniyordu, kendisini bu kadının kızı yapan alınyazısına küsüyordu.”
(Uşaklıgil, ts: 194)

Bihter çocukluğundan itibaren babasının kızı olmak istemiştir. Hatta fiziken dahi annesi yerine tıpkı Peyker gibi babasına benzemek ister. Bu durum Freud'un electra kompleksiyle örtüşmektedir. Bu kurama göre kız çocuklarının anneleriyle aralarındaki ilişki şöyle değerlendirilir:

“Electra Kompleksi tersine dönmüş Oidipus Kompleksi'dir. İç içe girdiği hadım edilme kompleksiyle birlikte Elektra kompleksi şöyledir: Kız çocuk da, tıpkı erkek çocuk gibi, annesine bağlı olarak başlar yaşama. Beş yaşına doğru, penisi olmadığını görünce kendisini hadım edilmiş hissetmeye başlar. Bunu ödünlemek için, babasının aklını çelerek onunla bir olur ve annesine karşı bir yarışmaya başlar; bunun sonucu olarak da ona karşı bir düşmanlık duygusu geliştirir.”
(Firestone, 1993: 63).

Bihter'in Adnan Bey'le yaptığı bu evlilik de babasıyla kendisini özdeşleştirmesi nedeniyle kendisinden yaşça büyük bir erkeği tercih sebebi olarak düşünülebilir. Electra kompleksinde kızların kendilerini babalarıyla özdeşleştirmeleri babaları yaşındaki erkeklere de yönelme nedenleri arasındadır. Burada da Bihter olmayan babası yerine kendisini annesinden uzaklaştıracak bir vasıta olarak gördüğü Adnan Bey'le evlenmekten çekinmez.

SONUÇ

Modernleşme sürecinde değişen toplumsal dinamikler kadın ve kadınlıkla ilgili rolleri de değişime uğratmıştır. Kadın; iyi eş ve iyi anne olma gibi görevlerle modernleşme projesinin baş aktörü olmuştur. Dolayısıyla toplumsal ilerleme kadınlıkla ilgili meselelerde kat edilen mesafeye paraleldir. Bu sebeple dönemin aydın yazarları kadın ve kadınlıkla ilgili meseleleri makalelerinin yanı sıra edebî eserlerinde de işlemişlerdir. İlk dönem romanlarımızda anne ve anne kimliğinin etrafında toplumsal meselelerin işlenmesi dikkat çekicidir. Özellikle kadınların henüz toplumsal hayat içerisinde görünmediği geleneksel hayatın devam ettirilme sürecinde anne kimliği modernizmin karşısına geleneğin temsilcisi olarak çıkar. Bu sebeple romanlarda modern kızların karşısına geleneğin temsilcisi rolünü olumsuz örneklem

üzerinden yüklenmiş annelerin yerleştirilmesi dikkat çekicidir. Modernleşme sürecinde anneler kızlarının önündeki en büyük engelken, modern babalar kızlarının destekçisidirler. Modernleşme dönemi romanlarında anne kimliğinin olumsuz fonksiyonunu daha da belirginleştiren konu eğitimsizliktir. Eğitimsiz anneler bir yandan kızlarının modern hayata uyumunu engellerken diğer taraftan babasız oğullarını yanlış yönlendirirler. Dolayısıyla anneler ya eğitimsiz kimlikleriyle çocuklarının bir şekilde felaketine yol açarlar ya da Batılılaşmayı yanlış algılayarak kendi felaketlerini hazırlarlar. Bu sebeple Tanzimat'ın yetim oğulları ve modern kızları eğitimsiz annelerin karşısında geleneksel hayata direnirler ya da modern hayatın gerekliliklerini yanlış anlarlar.

İlk romanlarımızda anne kimliğinin olumsuz örnekler üzerinden verilmesi bir anlamda modern toplumun oluşturulma sürecinde gelenekselin gücünü kırmak ve Batılılaşmanın da ölçülü olmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Cahil ya da züppe anneler örneği üzerinden yazarlar doğru olanı vermeye çalışmışlardır. Böylece ilk romanlarımızda olumsuz anne örnekleriyle yanlış yönlendirilen ve felakete uğrayan çocuklar üzerinden hedeflenen modern toplumun çizgileri de belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip, (1987), *Seviye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

ARGUNŞAH, Hülya, (2009), “İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi”, *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 13-16 Ekim 2009.

BEAUVOIR, De Simone, (1993), *İkinci Cins*, *Evlilik Çağı*, Payel, İstanbul.

DURAKBAŞA, Ayşe, (2002), *Halide Edip (Türk Modernleşmesi ve Feminizm)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Emine Semiye; *Selanik Hatıraları*, s. 1-2. (3 Eylül 1312/15 Eylül 1896 tarihli ve 7 numaralı *Mütalaa* gazetesinin ‘Hanımlara Mahsus Kısmı’).

Emine Semiye, *Bikes*; *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 98-138, 23 Kânunusani 1312/4 Şubat 1897-13 Teşrinisani 1313/25 Kasım 1897; Millî Kütüphane, 06 MK. Yz. A 2670.

Emine Semiye, *Muallime*, *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, S. 143-146, 21 Kânunuevvel 1316/3 Ocak 1901-25 Kânunusani 1316/7 Şubat 1901. Devamı *Hanımlara Mahsus*

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 33 Kasım – Aralık 2012

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

- Gazete*, S. 99/301-109/311, 15 Şubat 1316/ 28 Şubat 1901-2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901; Millî Kütüphane, O6 MK. Yz. A 4583.
- Emine Semiye, *Sefalet, Mütalaa*, S. 26-12, 14 Kânunusani 1312/26 Ocak 1897-6 Ağustos 1314/18 Ağustos 1898; Hilal Matbaası, 1325.
- FIRESTONE, Shulamith, (1993), *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel, İstanbul.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, (tarihsiz), *Çalkışu*, İnkılâp, İstanbul.
- GÜRBİLEK, Nurdan, (2004), “Kadınsılaşıma Endişesi”, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis, İstanbul 2004, s. 51-74.
- Nabizâde Nâzım, (tarihsiz), *Zehra*, Akçağ, Ankara.
- Namık Kemal, (tarihsiz), *İntibah*, İnkılâp, İstanbul.
- Recaizade, Mahmut Ekrem, (1997), *Araba Sevdası*, Akçağ, Ankara.
- SAYAR, Kemal, “Modern Çağda Ailenin Dönüşümü”, <http://www.sekam.org.tr/modern-cagda-ailenin-donusumu-cn110.html> Erişim: 06.05.2012
- Şemsettin Sami, (1879), *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul 1879.
- Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, (tarihsiz), *Aşk-ı Memnu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.